

TRÓCSÁNYI DEZSŐ¹

A pápai református kollégium az 1848–49-i tanévben²

1.

Az 1531-ben létesült iskola aránylag nyugodtan fejlődött az első százharminc esztendőben. A város földesura a reformáció kezdetén *Thurzó Elek* volt, az ő támogatása és utódai, az Enyingi Török-család segítségével mellett az iskola aránylag békésen fejlődött. Mintája, éppúgy, mint több más magyar protestáns iskoláé, *Trotzendorf* goldbergi iskolája volt: az igazgató-tanár a legfelső fokon teológiát tanított; a középiskolai részben, amelynek legalsó osztálya az elemi ismereteket nyújtotta, a felső tagozat végzett diákjai mint „köztanítók” (*publicus praeceptor*) tanítottak. A diákságot *Trotzendorf* mintájára felhasználták az intézet rendfenntartó, gazdasági és fegyelmező munkájában.

Az ellenreformáció megindulása után a kollégiumra is egyre súlyosabb idők következtek. 1671-ben az iskola igazgatóját, *Kocsi Csergő Bálintot* és az egyház lelkipásztorát, *Sellyei Istvánt* a pozsonyi vésztörvénytörvények elé idézik, s különböző börtönök után gályaraboknak adják el őket. 1752 tavaszán királyi rendelet tiltotta el a reformátusok vallásgyakorlatát Pápán, az egyház összes

¹ *Trócsányi Dezső* (Sárospatak, 1889. január 3. – Pápa, 1962. szeptember 7.): filozófiai és pedagógiai író. Sárospatakon végezte el a református teológiai akadémiát, majd a kolozsvári egyetem bölcsészeti karán szerzett tanári és bölcsészdoktori oklevelet. Hazai tanulmányai végeztével Németországban ösztöndíjas. 1929-ig középiskolai tanár (1917-től Pápán), 1929–1951 között a pápai teológián a filozófia és pedagógia tanára. 1951-től 1962 nyaráig a dunántúli református egyházkerület levéltárosa. Ő szervezte meg (*Szathmáry Lajossal*) a pápai népfőiskolát 1941-ben. Mint filozófus a *Böhm Károly* körül kialakult magyar újkantiánus iskolához tartozott. Több középiskolai magyar nyelvtankönyvet írt. Jelentős művei: *Mándi Márton István tudományos munkássága* (Pápa, 1931); *Bölcséleti bevezetés* (Pápa, 1934); *Bölcséletörténelem* (Pápa, 1939).

² A tanulmány először az „*Embernevelés*” c. folyóiraiban jelent meg 1948-ban, a 203–211. oldalakon. — *Embernevelés*: 1945–1949 között havonta megjelenő nevelésügyi folyóirat a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének kiadásában. Szerkesztői *Kemény Gábor*, majd *Stolmár László*, *Béki Ernő* voltak. Főmunkatársak: *Baránszky Jób László* és *Kovalovszky Miklós*. Melléklapja az érdekvédelmi–politikai célokat szolgáló *Pedagógus Értesítő* volt, mely később önállóvá vált. Utóda a *Pedagógusok Lapja* lett. — A kollégium 1848/49-es történetének legújabb feldolgozása *BODOLAY Géza*: A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig (1781–1849) = A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. 82–232., különösen 195–197.

javait lefoglalták, a kollégiumot bezárták. A királyi önkény csak annyit engedett meg, hogy az iskola grammatikai osztályai működjenek a szomszéd nemesi községben: Adásztevelen. Így tengődött az iskola harmincegy évig, mígnem 1783-ban a Türelmi Rendelet alapján visszatérhetett Pápára s „hamvaiból megelevenedett”.

1790-ben egy nagyereyű, nagy tudású férfiú lett az iskola igazgatója, *Mánda Márton István*, a legelső és legkiválóbb magyar kantiánusok egyike. Mint tudós, mint tankönyvíró, mint iskolaszervező egyaránt kiválóan bizonyult. Buzgólkodása mellett nemcsak nagyszabású iskolaépület épült, hanem kifejlődött teljesen a felső tagozat is, mint teológiai főiskola, úgy, hogy 1797-ben a dunántúli református egyházkerület elismerte anyaiskolájaként, mint amely *alma mater* az egyházkerület gyülekezeteibe lelkipásztorkat, iskoláiba tanárokat nevel.

Mánda Márton Istvánnak 1831-ben történt halála után *Tarczy Lajos* lett a filozófiai tanszék örököse, aki nagy elődje után a pápai kollégiumnak legkiválóbb és legnagyobb hatású tanára. Tarczy Lajos már Hegel követője, s a legtudósabb magyar hegeliánusok egyike. Tarczy fiatalon lett vidéki tanár létére a Magyar Tudományos Akadémiának levelező, majd rendes tagja. „Természetan” c. munkájával a kétszáz aranyos akadémiai nagyjutalom kitüntette. Abban a tanévben, amelynek helyzetrajzát próbáljuk adni, ő volt a kollégium igazgatója is.

2.

A kollégiumnak pontos helyzetrajzát adni ma szinte lehetetlen levéltárunk és könyvtárunk súlyos pusztulása miatt.³ Számottevő forrásunk csupán a kollégium érdemes történetnarrátorának, *Kis Ernő*nek munkája, továbbá az iskola évkönyvei 1875/76-tól, de ezek sem teljességében.⁴ Előkerült már az Ifjúsági Képzőtársulat 1841–91. évi története is (*Borsos Károly* munkája), továbbá a társulat könyvtárának jegyzéke 1907-ből; valamint egy köteg különböző időkből való önképzőkori munka. Az 1841/42. évből való igazgatói fegyelmi napló is szolgáltat néhány adatot arra nézve, milyen volt a negyvenes évek diákélete.

³ A tanulmány a II. világháború pusztítása után, 1947/48-ban készült.

⁴ KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.

3.

1848-ban a pápai kollégium fenntartója a dunántúli református egyházkerület, melynek élén akkor Nagy Mihály⁵ püspök áll. „Az 1831-ik évtől kezdve félszázadon keresztül oly magas képzettségű, mély tudományú, világos elméjű, önálló gondolkodású tanártestület működött itt a főiskolában, akiknek fénye messze világított, sok tudományszomjas ifjút e főiskolába vonzott, s akik a hazai tudományosságnak is elévülhetetlen szolgálatot tettek. Ezek közül elég felemlíteni Tarczy Lajos, Bocsor István, Zádor György, Kerkápoly Károly, Gondol Gábor és Váli Ferenc nevét, mind ismert és tisztelettel emlegetett nevek a hazai tudomány és művelődés történetében, akik bármely tudományegyetemnek méltó díszei lehettek volna”, akik kiváló szellemi és erkölcsi tulajdonságukkal ellensúlyozni bírták az akkori tanrendszer formai elmaradottságát, az iskolának és annak fenntartó testületének mai nap már alig elképzelhető szegénységét – mondotta Antal Gábor püspök a Tarczy Lajos születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepelelyen. (Értesítő, 1907/8.)

Az 1848/49. tanévben a kollégiumban a következő iskolák működtek:

1. négyosztályos elemi iskola,
2. hatosztályú gimnázium,
3. hároméves bölcsészeti tanfolyam (ez a kilencosztályú gimnázium legfelső osztályainak felel meg, s a középkori egyetemek *facultas atrium*-ának maradványaként viseli az előkelő nevet, annál is inkább, mert itt nem végzett teológusok préceptorkodnak hanem professzorok működnek, akik a teológia elvégzése után rendszerint külföldi egyetemeken egészítették ki tanulmányaikat),
4. a hároméves teológiai tanfolyam, amelyből az első év egybeesik a bölcsészeti harmadik évvel. Ez az év ugyanis átmenetül szolgált egyrészt a teológiára, másrészt
5. a jogi karra, amely ekkor már (1832 óta) mint a kollégium ötödik tagozata működött.⁶

Az 1848/49. tanév tanárai:

1. Tarczy Lajos, aki az általa képviselt hegeli filozófia ellen az egyházkerületen belül indított támadások folytán átment a filozófiától különválasztott számtan-természettani tanszékre. Ebben az évben kollégiumi igazgató volt.

⁵ Nagy Mihály (1788–1875) Pápán, Bécsben és Marburgban tanult kocsis lelkész, 1845-től 1874-ben történt nyugdíjba vonulásáig viselte a püspöki tisztséget.

⁶ A felső tagozaton (bölcsezet, teológia, jog) az 1848/49. tanévben szüntelt az oktatás.

2. *Bocsor István*, aki a történelmi-nyelvészeti tanszéket töltötte be 1837-től. „Az 1825-től 1830-ig terjedő éveket töltötte a főiskolai tanulmányokkal (Pápán) Bocsor, s a hazánkban akkor már mindenfelé vitatott reformeszméket gyönyörrel szedte magába, hogy azután irányítójává legyenek egész életében.” (Értesítő, 1907/8.) Külföldi tanulmányait Bécsben és Berlinben végezte ő is, mint Tarczy, s a hegelizmus adta történeti felfogásának filozófiai hátterét. Préceptor korában hallgatta a jogot a „híres Zádor”-tól s el is végezte.
3. *Kerkápoly Károly*, akit 1847-ben választottak meg a bölcséleti tanszékre, s akinek „*Tiszta észтана (1863) a legönállóbb magyar hegelianus filozófiai mű*”. 1868-tól pesti egyetemi tanár, majd pénzügyminiszter.
4. *Széki Béla* a hittani tanszék tanára, külföldi tanulmányait ő is Bécsben és Berlinben végezte, mint Tarczy és Bocsor. Teológiája valószínűleg hegeli színezetű volt.
5. *Dömjén Ferenc* a szentírás-magyarázati tanszék tanára, aki egyetlen évig, 1848/49-ben volt tanár, s aki korai halála miatt mélyebb nyomot nem hagyhatott.
6. *Stettner György*, aki nevét 1848-ban Zádorra magyarosította, 1848. augusztus 26-ig a jog tanára. 1848-ban a pesti váltótörvényszékhez nevezték ki ülnöknek, később a hétszemélyes tábla bírója lett. A Magyar Tudományos Akadémiának már 1835 óta rendes tagja. Mellette jogi tárgyakat adott elő Tarczy és Bocsor; Stettner utóda, mint helyettes, 1848/49-ben Kerkápoly Károly volt.

4.

A kollégium szelleméről az elmondottak alapján már fogalmunk van: a református puritán kegyesség szolgáltatja a nevelés fundamentumát; másfelől *Hegel* adja a világnézeti alapokat. A múlt század harmincas-negyvenes éveiben Németországban a hegelianus jobb- és baloldal már éles ellentétbe kerültek egymással, s ezen a baloldalon *Marx* és *Engels* már mint antihegelianusok helyezkedtek el. A pápai kollégium tanárai természetesen a hegeli jobboldalon állnak, az abszolút szellem tanának theisztikus irányán orientálódnak inkább, de Tarczy még így is kemény támadások középpontjába került.

Nincs terünk e kérdés behatóbb fejtegetésére, tárgyunkhoz képest pedagógiájával foglalkozunk behatóbban.

Tarczy pedagógiája Mándi István kantianus pedagógiája után, melynek vezérelve a közjó és a kötelesség szentsége, a szóbanforgó időszak új pápai pedagógiája, amely az ötvenegy éven át tanárkodó Tarczy természetesen

1849 után is képviselt. Ezt a pedagógiát ma két forrásból ismerjük. Egyik a „Filozófiai vázlatok” című értekezés (Athenaeum 1837–38), Tarczy fiatal tanár korából, a másik a már ötvenedik szolgálati évében járó aggastyán értekezése a főiskola 1879–80. évi értesítőjében.

Az újszülöttben — írja Tarczy — az ész mély csendben szendereg. De érzékszervei aktivizálódnak, nyelve megoldódik, a benne lévő potencialitások aktualizálódnak tapasztalás, tanulás, világlátás és más eszközök által úgy, hogy a tehetetlen és önállótlan csecsemőből a nevelés-nevelődés folyamán önálló felnőtt fejlődik. Ebben az önállósítási folyamatban a nevelők, a felnőttek beavatkozó munkája nem egyéb, mint segítség az önállósításban. *„Ha a gyermek öntudatra jutott is, azért a szellemi oldal még nagyon fejletlen benne... Az indulat, szenvedély, önkény azon természeti elemek, erők, amelyeknek lassankénti szellemítésében kell a nevelőnek fáradozni; jók és minden nagy munka végrehajtására szükséges azon erők, de csak úgy, ha okosság által kormányoztatnak... Nagylelkűnek, erénytelinek, szilárdnak nem születik senki, ezekre csak fáradságos munka által tehetünk szert: ezért a gyermeknek jó eleve a munkához szoktatása legyen főgondja a szülőnek, nevelőnek.”* *„A makacs, saját kénye szerint jární akaró gyermeket még vesszővel is kell fenyíteni.”*

Az ifjak nevelésében már jóval több a szabadság. Itt már a maga lábán próbálgat jární növendékünk. Nagy terveket sző, a nevelő örül ennek. A nevelés pórása egyre lazább lesz. *„Nem akarom evvel azt mondani, hogy az ifjúra vigyázó minden szemek ezennel bezáródjanak, csak azt értem, hogy ezentúl csak messziről kövesse a tanító ennek egyes lépéseit, ne — mint eddigi éveiben — közvetlenül.”* A tanár az előadásokon túl is érintkezzék növendékeivel, s ilyen beszélgetései is nevelő hatásúak, *„a nemes, szép és jó iskolái legyenek.”*

„Hanem mielőtt így szárnyra bocsátanám növendéketem... elvezetném őt férfiakhoz, kik erényteli életükkel hő kebellet lángolnak mindenért, ami jó, szép, igaz, kiknek homlokán polgártársaiktól érdemlett borostyán vezet... Megmutatnám növendékemnek ezeknek ellenfeleit is... akik előtt nincs semmi szent, mit saját érdekükért megtagadni átallnának... Elvezetném növendékemet munkás polgárok kunyhóiba, hogy lássa a szomorú életet, a szellemi szegénységet, a sok ápolatlan hagyott magvakat, azt megmondani el nem mulasztván, hogy ezek szinte egyes s az álladalom nagy egészéhez múlhatatlanul szükséges tagok, hogy ezek szinte emberek, kiknek célszerű neveltetésén, s minden emberi jogokba helyheztetésén e szerint munkálkodni kell.”

Így vinné tovább növendékét Tarczy — követve Erasmus és Locke nyomdokait — börtönök, kórházak, hivatalok, családi otthonok megtekintésére, s végül az országházba, hogy a növendék végül a politikai élet iskolájába is betekintszen.

Nagy program és ma is helytálló. S érdemes aláhúzni, hogy Tarczy 1837-ben azt írja, hogy a dolgozók „minden emberi jogokban helyheztesésén... munkálkodni kell.”

A középiskolai pedagógia reális világába visz „Középtanodáink” című értekezése. Ebből bennünket most a dolgozatnak az a része érdekel közelebbről, amely az 1850. év előtti állapotokról szól.

A középiskola feladata — írja Tarczy —, hogy „1. mint öncélú intézmény a növendéknek általános képzettséget adjon a tudomány világából, 2. ...hogy az egyetemre lépő ifjú ez ismeretek alapján a szaktudományok akármelyikét sikerrel tanulhassa, sőt azokat egész mélységükben sajátjává tenni bírja.” Kell, hogy a diák ismereteit nyelvtanilag helyesen, továbbá „emelkedetten, ékesen és szabatosan” is ki tudja fejezni. Ehhez pedig gyakorlat, sok gyakorlat kell. De „hiszen azért hívják a középtanodát görögös névvel gimnáziumnak.” A gimnáziumban nem előadás, hanem beszélgetés — rávezetés és kitaláltatás — kell, hogy folyjék; az értelmes tanítás-tanulásnak ebből a módjából következik, hogy „a tanuló semmit be ne magoljon, hanem a megértetteket mondja el saját szavaival.” „Végre, hogy a gimnázium növendéke ne pórázon vezetessék mindig, hanem merjen lépni a saját erejéből is, szükséges, hogy a növendéknek (a felső gimnáziumban) privát olvasmánya is legyen... E tekintetben a megbecsülhetetlen önképzőkörnek egy középtanodában sem szabad hiányozni. A mondottakból világos, hogy a gimnáziumi tanulmányok kellő eredménnyel végzéséhez a tanuló részéről tehetség, szorgalom és figyelem, kellő idő az elsajátításra, — végre ügyes tanár kívántatik.” „Megvannak-e e kellékek gimnáziumainkban? ... Nem szabad eltitkolnunk, hogy e tekintetben 1850 óta hátra mentünk. És annyira nagy a különbség a két epocha ifjai között, hogy kétségbe kellene esnünk fajunk és a nemzet életképessége fölött, ... ha nem tudnók valódi okát e harminc éve tartó, s éppen ezért nagyon fájdalmas hanyatlásnak. Sokan e baj okának azt tartják, hogy a mostani tanítványok szorgalmatlanok, erélytelenek, kelleltenek és ezért mennek oly kevésre közöttük még a talentumosok is... tanítványaink között most nagyobb percent szorgalmas, mint 1859 előtt... 1850 előtt érezte a szorgalmas tanuló, mennyire erősödik ismeretben, ítéletben évről-évre, a siker sarkantyúzza... 1850 óta nem érez ilyen erősödést a tanuló.”

Nem is a tanároknak van a hiba — mondja Tarczy —, hanem a ránk erőszakolt német tanrendszerben, amely a sok tantárgy közt szétforgácsolja a tanuló erejét.

Közli Tarczy e tanulmánya az 1850 előtti korszak gimnáziumi tantervét is:

I. osztály, konjugisták: 1. Vallás. 2. Latin nyelvtan (Langius párbeszédei). 3. Számtan. 4. Földirat. 5. helyes és szépírás. 6. A félév vége felé deklamációk.

II. osztály, grammatisták: Új tárgyak: német nyelv, fogalmazás, levelek, nyugták.

III. osztály, szintaxisták: Cornelius és Phaedrus. Új tárgy: ének.

IV. osztály, rétorok: Latin olvasmány: Ciceró beszédei. Új tárgyak: fogalmazás latinul, latin prózáírók életrajza, görög nyelvtan.

V. osztály, poéták: Latin olvasmány: Ovidius, Vergilius. A társalgási nyelv csak latin. Új tárgy nincs.

VI. osztály, logikusok vagy veteranus orátorok: Új tárgy a logika és Magyarország története.

A gimnázium tanárai a filozófiát és teológiát elvégzett legjobb diákokból kerültek ki, akik mint „köztanítók” vagy preceptorok rendszerint csak egy évre alkalmaztattak. *„Meg kell mondanom azt is, hogy ez ifjú, 22–23 éves preceptorokban egy elődeiktől öröklött nemes ambíció honolt: minél tökéletesebben megfelelni a reájuk bízott hivatalnak — aminthogy azon ambíció kielégítése volt csaknem egyedüli fizetésük —, ezért lankadatlan hévvel szolgáltak hivataluknak.”* *„Mivel nem volt kiléniázva, mit, hány órában és mikor tanítsanak, szabadon kezelve az anyagot, több siker koronázta fáradozásait, mint jelenleg az önkét”* (mondja a főiskola igazgatója a tanároknak). *„Ilyen preceptorok voltak: Kölcsey Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Tompa Mihály, Arany János stb.”* *„A tantárgy kevés: legtöbb volt a latin nyelv, aztán a görög, legfontosabb azírásbeli dolgozatok készítése mind a hat osztályon keresztül. A heti óraszám összesen 22. Az elv az volt: Non multa, sed multum. Az eredmény már a hat osztály után annyi, hogy a tanulók legnagyobb része nemcsak hibátlanul írt és beszélt latinul, hanem képes volt ékesen is írni ívekre menő disszertációkban, latin és magyar költeményeket szerezni az olvasott latin költők mértékes alakzatai szerint.”*

A mai gimnázium felső osztályainak megfelelő „bölcészeti tanfolyam” („liceális tanfolyam”, mint Tarczy nevezi) hároméves. Az első év tantárgyai: vallás, latin, görög, algebra és geometria, földrajz, világtörténet és természetrajz; a másodiké latin, görög, filozófia (logika és metafizika), világtörténet és Magyarország pragmatikus története, kísérleti természettan, trigonometria, pedagógia; a harmadik év: latin nyelv (folyamatos gyakorlat beszédek és versek írásában), a filozófia gyakorlati része: jog- és államfilozófia, erkölcsfilozófia, szépműtan, vallásfilozófia, általános statisztika, Magyarország statisztikája és közjoga, mathesis applicata.

5.

A felvételi napló tanúsága szerint az 1848/49-i tanévben 51 tanulót vettek fel az elemi iskolába és a gimnáziumba. A legidősebb növendék tizenhat éves, a legfiatalabb hét. A három felső tagozaton — bölcészet, jog és teológia —

nem volt diák. A tanév elején még voltak néhányan, mert a vidéki tanítóságra kibocsátottak jegyzékében szerepel két név „őszutó 3-tól 13-ig”. Ezzel szemben az előző tanévben harmincegyen mentek ki vidéki tanítóságra, javarészt ősszel, az iskolai idő kezdetén, novemberben (a nagy vakáció ugyanis szeptember–októberben volt), de még márciusban és májusban is voltak kibocsátások. 1848 őszén már nem volt kit tanítani a bölcsesek, jogászok és teológusok tantermeiben, mert elhitta őket a haza, a szabadság mindenek feletti hősi, nagy ügye.

Az ifjúság létszáma a negyvenes években a gimnázium hat osztályában 150–160 körül mozgott; kb. ugyanannyi volt a bölcsesek, jogászok és teológusok együttes száma is. A tehetősebb szülők fiai a városban laktak magánházaknál; a kevésbé tehető szülők fiai bent laktak a kollégiumban és itt is érkeztek. A bölcész és teológus öltözete még mindig a hagyományos tóga. Ezzel kapcsolatban érdemes ismét meghallgatni ismét Tarczy Lajost, aki „Honi utazás levéltöredékekben” (Athenaeum, 1839) című dolgozatában elítéli a meglévő bentlakási rendszert. *„Behelyezik — úgymond — az ifjakat 15–16 évek koruktól kezdve egy magas falakkal környezett épületbe, egy-egy szobába 4–12 főt, egy soha asszonyi kezet nem látott, s eszerint szemetes szobába, hosszú fekete ruhába (tóga) öltöztetik, mely mint örökké viselt, piszkos.”*⁷

Az 1848/49. tanévben az elemi iskolában és a gimnáziumban egész éven folytak a felvételek. A létszám természetesen megcsappant a háborús események következtében; a tanulók főleg Pápáról s a közeli falvakból kerültek ki. A felvett 51 új tanuló közül elemista tíz, első gimnazista huszonegy, a többi különböző felső osztályokba iratkozott be. Kortörténet szempontjából igen érdekes a felekezeti megoszlás: református 11, evangélikus 7, római katolikus 5, zsidó 28. Zsidó tanulók azelőtt is jártak már a pápai kollégiumba; az 1847/48-ban felvett 85 új tanuló közt 16 zsidó vallású volt, fele helybeli, fele vidéki. Az 1848/49. évi 28 zsidó tanuló nagy része a nyugtalan idők folytán természetesen helybeli. A felvételnél a tanulók két ezüstforintot fizettek. 1842/43-ban *„a nagyobb tanulók konviktusi díj gyanánt havonként nyolc váltóforintot fizettek.”* 1848/49-ben is kb. ezt a díjat fizethették.

⁷ Az 1797. évi iskolai törvény szerint *„A szabados iskolai ruhák ezek: setétkék vagy fekete színű nadrág, dolmány és kézfejig érő mente, ugyanolyan színű gömbölyű zsinórokkal és gombokkal, hosszú fekete dolmány vagy reverenda, hasonló színű övvel, fehér gyolcs nyakraváló és a konzisztórium által helybenhagyott felkötésű kalap, absetzes, de nem stéklis vagy nagysarlós csizmák. Megengedődik ezen kívül a setétkék és fekete, sarkig érő és egymásra hajló elejű kaputrokk is.”* (Trócsányi jegyzete — a szerk.)

6.

A főiskolások fegyelmi viszonyait illetőleg az 1842. és 1843. évi „igazgatói könyv” alapján analógiával alkothatnak képet az 1848/49-re is. *„Idézéstől másodszer távol maradt... Két órai börtön.”* Templomból első ízben távol voltak: *„...intessenek meg.”* Templomból másod ízben távol voltak: *„...a jótéttel élők egy legényre (az étkezési sorrendben való hátrébbtételre); az azzal nem élők hat pengő krajcárra büntetessenek.”* *„Közönséges tanításoktól távol voltak negyed ízben... a jótéttel élők napi két kenyérre; az azzal nem élők két órai börtönre büntetessenek.”* *„Petrovich Sándor, Nagy Gedeon múltbeli mulasztásaikról adjanak számot.”* *„Békásy Antal, Petrovich Sándor, Nagy Sándor gazdasszonyaiknak szállás-pénzt többszöri felszólítás után le nem tevők fizetésre kényszerítessenek.”* *„Barát Ferenc, Paksi Ferenc mint leckén larmázók bejelentetnek.”* *„Historiai dolgozat nélkül szűkölködtek: ... Petrich Soma másodszer: pirongattassanak meg.”* *„Templomból első ízben távol voltak: ...Jókay Móric ...intessenek meg.”* *„Petrovich Sándor a múlt iskolai szék alkalmával hat lecke mulasztásáért lévén idézve, azt állítá, hogy neki némely leckéi el volnának engedve; hogy ez nem igaz, bizonyítsa be.”* 1843-ban a farsangi időben sok az istentisztelet- és tanóra-mulasztás, továbbá a borral, kártyával, táncsal kapcsolatos fegyelmi eset: *„Kávéházban találtattak: ...huszonnégy órai fogságra büntetessenek.”* *„Borházban találtattak: ...tizenkét órai börtönre büntetessenek.”*⁸

7.

A kollégiumnak 1783-ban történt újjáéledése óta arra is törekedtek, hogy az oktatás fontos *segédeszköz*eit, a könyvtárat és szertárakat is talpraállítsák, illetve berendezzék. A beszerzési naplók alapján nyomon lehetne követni a könyvtárnak s vele az iskolának a korrall való haladását. A fizikai szertárba is megindult a beszerzés már 1790 után. Tarczy Lajos idejében különösen nagy volt a fizikai szertár gyarapodása. Tanulságos Tarczy Lajos idevágó megjegyzése Természettana 1838. évi kiadásának Előszavában: *„Hogy a természettudomány itt (Pápán) ily terjedtségben taníttathatik, s jött világra, azt egy oldalról nékiek (a lelkes ifjúságnak) köszönhetem. A legközelebb lefolyt negyedfél év alatt szinte negyedfélezer forint áru készítményeket vásárolt műtárunk a szuperintendencia egyes jóltevőinek, de legfőképpen s kitűnően a tanulóifjúság önkéntes ajánlataiból.”* Azt hisszük, annak a jelenségnek alig akad párja a tanügy történetében, hogy a tanulóifjúság áldozatkészsége szerzi be a fizikai szertár

⁸ A büntetési tetteket a reformkorban az 1836-ban, majd 1845-ben megújított iskolai törvények szabták meg.

kísérleti eszközeit. 1848-ra a kollégiumnak már szép éremgyűjteménye és nemesi pecsétgyűjteménye volt, ez azonban a viharos időkben eltűnt.

8.

Az ifjúság rendszeres önképző munkája már 1830 után megindult, az „olvasó társaság”-ban 1840/41-ben már az önképzőkör is megalakult, mint „képző-társaság”, az első tagok közt ott van Petrich Soma, az 1841/42. évi, később oly nagyra nőtt tagok: Petőfi és Jókai jó barátja.⁹ Az alapszabályok szerint „A társaság célja: hogy az abban részt venni kívánó ifjak szavalás, dolgozatok s ezek bírálata által szellemi erejüket műveljék és neveljék.” Ebből a célból könyvtárat létesítettek tagdíjából s gyűjtőíveken összeszedett adományokból. A kollégiumok szellemi képe szempontjából érdemes betekinteni az 1848/49. év előtti könyvtári katalógusba.

- 1–4. szám: Széchenyi: Hitel, Világ, Kelet népe, Magyar akadémia körül.
  5. Dessewffy József: A Hitel taglalatja.
  - 9–10. Eötvös József: Fogházjavítás, Kelet Népe és Pesti Hírlap.
  11. Kossuth: Felelet Széchenyinek.
  14. Fáy András: Kelet népe nyugaton.
  - 18., 19. Jósika: Vázlatok, Irány.
  38. Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon.
  - ban.
  - 40., 41., 42. Toldy F.: Kisfaludy Károly élete, Dombi Márton, Csokonai Vitéz Mihály élete, Kállay: Kölcsey F. életrajza.
  56. Szontagh: Propylaeumok a magyar filozófiához.
  58. Wesselényi: Balítéletekről.
  61. Kölcsey: Esztétikai és kritikai dolgozatok.
- Így megy tovább a jegyzék az akkori magyar könyvtermés javán. Hogy megvan az akkori szépirodalom jó része, járnak a folyóiratok, az ezek után csak természetes.

A társulat szellemére vonatkozólag egyszerű volna Petőfire és Jókaira utalnunk. De többet mondanak a kisebbek dolgozatai, tudományos és népirodalmi pályaművei, amelyekből már előkerült egy pár darab.

Győrffy Endre II. éves jogász „Vizsgálódások Szent István kormánya fölött” című történeti értekezésében ilyeneket ír: „Már uralkodása második évében meghozta azon törvényét, hogy a ker. vallást bevenni nem akarók jószágaitól és szabadságuktól fosztassanak meg. Jószágaitól, amelyeket vérükkel oltalmaztak, s

---

⁹ Az ifjúsági egyesületekről, a pápai képzőtársaságról lásd: BODOLAY Géza: Irodalmi diák-társaságok 1785–1848. Bp., 1963. 284–299., 371–374., 665–666.

szabadságuktól, mely nélkül nem ember többé az ember, hanem barommá van lealjasítva...” Ezen törvény teljesen ellenkezett az Árpád alatti szerződés második pontjával: mit közérővel szereznek, abból senki ki ne zárassék. „Ezen szerződés megtartására mindig megesketék a magyarok fejedelmeiket; István is megesketék rá kormányra jutásakor, és ő fönnebb említett törvényének hozásával esküszegővé leve.” „De sokkal könnyebben is boldogult volna ennek (a görög kereszténységnek) terjesztésében, mert... a római vallás terjesztésében különösen a nagy német befolyás miatt talált a magyarokban erős ellenszegülésre.” „Egyébiránt akármi lett legyen is Kupa felkelésének oka: annyi bizonyos, hogy Kupát István jobbára német sereggel, egy német lovagnak, Vencelinnek vezérlete alatt győzte meg Veszprém és Palota között.” „Általában nagyon jellemzi István szerencsétlen gondolkodását ezen elve: unius moris et unius linguae est devile...” „De ő udvarát már csak neje miatt is németekkel rakta meg, s ezáltal udvari nyelvvé magyar helyett a németet emelé.” „Így aztán nem lehet csodálni, hogy a német elem nagy elhatalmasodásának rossz következményei mutatkoztak már István utóda, Péter alatt. A fiatal jogász hegeliánus felfogását, mely dolgozata több helyén is szembetűnő, ez az egy gondolat is eléggé illusztrálja: „a státus célja mindig a jobb eszméjének valószínűsítése.”

Még érdekesebb ma Orlay Petrich Soma „Viszontorlás” című romantikus történelmi elbeszélése Dózsa György idejéből, melyben Dózsa számára ilyen beszédet ad: „Barátaim! Hű alattvalók! Vesszen az önkény, s vele, ki gyakorolja azt!... Ti pórok vagytok, testetek egy anyagú uratokéval; azoknak lelkiük alacsonyabb, a ti kebletekben fakad az indulatok nemesebb forrása. Azok kéjmámorban töltik napjaikat, ezüst-arany csillog öltönyüköny; kenyér-víz a ti élelmetek, daróc ruha testtakarótok. Büntetlen az úr vétkeiért, a pór kőpadra jut, ha kisajtolt erszénye miatt kénytelen egy falatot dugva szerezni. Az érdemlett bért fáradságtokért zsugorin vonják meg, míg a tartozott adót erővel csikarják sanyargó testetekből... Kín élelmetek, rabok vagytok! Idegen gyűlevész nép orozza lelkeiteket, nem tudják megóvni önző, gyáva uraitok. S ennyi szenvedésekre a király fülei süketek, szemei vakok. Ez jutalmatok a naponkénti munka terhéért. Figyeljetez hű katonák, ez jutalmatok: Vesszen az önkény s vele gyakorlója!”

9.

A március tizenötödiki pesti és az azt követő pozsonyi események hírére a főiskolai tanári kar ülést tartott, s a következő határozatot hozta: „Jelen országgyűlésen kivárván képviselőink testülete által az akkorig kellő mértékben nem élvezett szabadság ügye, nehogy e magasztos kincs sokaknál végtelenségig fajuljon, elfogadtatott igazgató úrnak azon indítványa, alakíttatnék a külegyetemek példájára

*önként vállalkozó tanítványainkból társaik békés viseletére ügyelő őrserег, az ifjúság e tárgybani felszólítása szinte igazgató úrra bízotván.*¹⁰

Az ifjúságban valóban meg is indult a mozgolódás. A március 15-i események hírére fáklós meneteket rendeztek, s a diákság a város nevesebb férfiai háza elé vonult. A várost kivilágították. A főiskolai nyomda kinyomatta volt diákja, Petőfi „Talpra magyar!”-ját s a „Tizenkét pont”-ot, melynek megfogalmazásában a másik halhatatlan pápai diáknak, Jókainak volt oroszlánrésze.¹¹

A diákok a szabadság nevében mindjárt a konviktusi élelmezés gyarlósága ellen is tiltakoztak s a konviktusról, amelyen a bennlakók és ünnepi jótéteményt, legációt élvezők kötelesek voltak részt venni, önként kimaradtak, s az iskolai törvények áthágása ez alkalommal következmények nélkül maradt.

Az ifjúság keveset törődött az iskolai rendfenntartó őrserег gondolatával. A nemzet önvédelmi harcában kívántak részt venni, s úgy tervezték, hogy külön csapatban fognak harcolni.

Bocsor István, a történet professzorát szülőföldre, Enying országgyűlési képviselővé választotta: Stettner Zádor György a pesti váltótörvényszék ülnöke lett. A tanári karban csak ketten maradtak: Tarczy Lajos és Széki Béla. Ebben a helyzetben május 22-én a főiskolás ifjúságot az iskola nagytermébe összehívták, s Tarczy tudatta, hogy a tanítás az adott körülmények között nem folytatható; intette őket, hogy a fegyveres diákcsoport tervével hagyjanak fel, térjenek haza a szülői házhoz, s onnan menjenek, szülőik engedélyével, ha a viszonyok úgy kívánják, a haza oltalmára. A beszédet a diákok nagy zajjal fogadták, felhevülésükben kedves és tisztelt tanárukat „pecsovics”-nak nevezték, s elhatározták, hogy együtt Pestre mennek, s beállnak az első honvédszászlóaljba. A búcsúestet a „Három rózsánál” ünnepelték meg. Hajnalban pedig elmentek elbúcsúzni hírneves történettanáruktól, Bocsor Istvántól, ki már évek óta hirdette tanszékéről az egyenlőség, szabadság, testvériség magasztos eszméit, aki az ifjúság szónokának, *Jankó Kálmán*-nak lelkes szavaira még lelkesítőbben válaszolt, többek között ezeket mondván: *„Önök a hazáért harcolni indulnak, s ha önök nem azt tennék, amit tesznek, mint kárbaeszt munkát széttépném irataimat, darabokra törném katedrámat, s mint tanári működésem hitvány emlékét, irataimmal együtt elhamvasztanám.”*

¹⁰ DREL I. 3. b. A Pápai Református Főiskolai Tanács jegyzőkönyve, 1848. március 17. No. 27. Idézi: KIS 1895. 251–252.

¹¹ A „Tizenkét pont”-ot 1848. március 19-én nyomatták ki Pápán, példánya megtalálható könyvtárunk Kézirattárában. Vö. Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Vál. és szerk. Hudi József. Pápa, 2001. 68.

Ezek az ifjak a hagyomány szerint — mint Kis Ernő írja fentebb idézett művében, amelyet itt követünk — 25–30-an voltak. Vezetőik Győrffy Endre, Szobi József és Szilágyi József voltak. Győrffy Endre nevével már találkoztunk történelmi pályaművével kapcsolatban. Kis Ernő mint az ifjúság „szeme fényét” emlegeti. A budai vár fokán halt hősi halált.¹²

A főiskolások a tanév korai berekesztése után széjjelmentek. Egy részük együtt vonult Pestre s hamarosan a harctérre került; a többiek később kerültek sorra, mert Kossuth Lajos üzent! Az elemi iskolában s a gimnáziumban tovább folyt a munka, de a gimnazisták közül is lett honvéd az anyakönyvi beírás szerint. Az év végi vizsgákat nem tartották meg.

Augusztus végén a féltettebb okmányokat, iratokat, az érem- és pecsétgyűjteményt befalazták. Ezután a harcok hullámozása szerint az iskolai épületekben hol szállás, hol hadikórház volt. Ellenséges hadak 1848. december 30-án kerültek először Pápára, s szinte állandó lett itteni tartózkodásuk az áprilisi diadalmas csaták idejéig. 1849. június 11-én Budavár hősei érkeznek Kmetty György vezetésével, kb. hatezer honvéd, köztük néhány pápai diák, mint *Pap Gábor* századparancsnok, a dunántúli ref. egyházkerület későbbi püspöke. Boldogan hallgatták és dalolták a pápaiak a híres honvédnótát: „Söprik a pápai utcát...” a Kmetty-sereg kétheti tartózkodása alatt; ezzel a nótával ment el a visszavonuló honvédsereg.¹³

10.

Ez a rövid és hiányos helyzetrajz — úgy véljük — megmutatta, hogy a dunántúli református egyházkerület pápai főiskolája a nagy időkhöz nem volt méltatlan. Berendezkedése, ha nem is gazdag, de a kor színvonalán álló volt. Tanári kara akkor is az örök értékek szolgálatában állt. Átérezte a kor követelményeit: a szabadságnak, haladásnak, a népnek barátja volt. Ifjúsága nem sajnálta vérét és életét áldozni a haza és szabadság ügyéért. Legnagyobb diákja írta e ma is messze világító sorokat: „...minden rabszolga nép jármát megúnvá síkra lép, pirosuló arccal és piros zászlókkal, a zászlókon eme szent jelszóval: Világszabadság!”

¹² Győrffy Endre Buda 1849. május 21-i ostrománál szerzett sérülésébe halt bele.

¹³ Kis Ernő a Pápai Hírlap 1921. december 24-i számában megjelent írásában Perczel Mór tábornok pápai bevonulásához köti a népdal születését.

A kollégium 1843-as pecsétjének rajza